

De conversa

Mercedes Estévez Magdalena, unha muller afable, e progresista.

In memoriam

Ángeles González Castiñeiras

Xaime Iglesias González

Aínda que ambos os dous asinantes achegamos información para a redacción desta *De conversa*, cada un de nós contactou con Mercedes Estévez por motivos diferentes e en tempos distantes. Eu, Ángeles, grazas a membros da Asociación Cedofeita, souben que Mercedes (sobriña da miña avoa Josefina Magdalena, a *Recacha*, de Casaldarado), fora entrevistada, no 2008, por Bárbara Ortoño Martínez para a súa tese doutoral “El exilio y la emigración española de posguerra en Buenos Aires 1936-1956”. A súa lectura foi unha sorpresa para min pois, primeiro descubrín que existía a miña prima, segundo que grazas ao que conta na tese puiden completar partes da miña historia familiar; terceiro que constatee polas súas manifestacións que se trataba dunha persoa moi atractiva, intelixente e crítica, e que fai unhas interesantes e inestimables achegas ao traballo de Ortoño.

Daquela, empecei a darlle voltas de como contactar con ela, a familiar máis directa que me quedaba na Arxentina, pois a relación cos familiares do outro lado do océano foi desaparecendo ao iren morrendo os parentes máis vellos. E por fin, logreino grazas a Xaime Iglesias, con quen comparto este artigo, que me facilitou o correo dela hai cousa de dous anos. Así puiden gozar da súa amizade e descubrir unha excelente e brillante persoa. Nela atopei a unha amiga con moitas afinidades.

Mercedes Estévez co marido, Adriano De Fina, e a filla Griselda.

Desgraciadamente perdémola en agosto do ano pasado, con 91 anos. Neste tempo de relación, establecemos unha amizade intensa. Cativoume a súa lucidez e opinión sobre calquera tema da actualidade, a súa activa participación nas redes sociais, a súa valentía para expresar opinións políticas en contra do pensamento institucionalizado, expresando con liberdade e convicción a súa ideoloxía. Alegroume moito constatar que falabamos a mesma linguaxe cando conversabamos sobre memoria histórica e a deficiente transición democrática española, así como que utilizabamos a expresión “golpe de estado” para falar da guerra do 36. Decateime de que, malia ser maior, lembraba aínda a dor que sentía a súa nai polo asasinato do irmán Juan (tío da propia Mercedes) polos fascistas, e de ter que deixar Galicia e exiliarse afastándose de todo o que quería. En relación ao que a nosa familia tivo que sufrir polos fascistas, resúmeo na frase contundente que me dixo varias veces: *nin esquezo, nin perdoo*, frase que me impresionou e que comparto. Por fin, atopaba a alguén da familia coa que concordaba.

Tamén descubrín que tiña unha voz preciosa e cantaba marabillosamente. Escoitando as gravación que me facilitou, feitas hai uns dez anos, puiden desfrutar da súa voz en milongas, tangos..., interpretando de xeito moi delicado, unha espléndida escolma de temas, acompañados polo guitarrista e amigo seu Nacho Abello. Imaxino a Mercedes, ademais, como unha muller con amplitude de miras, de gran fortaleza e aberta a colaborar dando fe do seu pasado, como se pode comprobar no seguinte parágrafo.

Estou viúva de Adriano De Fina, con el tiven dous fillos, Griselda e Adriano ao que non coñeceu. Cando perdín o meu marido, perdín unha fortuna. Era unha persoa que valía unha fortuna como ser humano. Estabamos felices, eramos mozos. Unha mañá saíu contento, coma sempre, a controlar o seu traballo e pola noite eu estaba acompañándoo na súa agonía. Foi un accidente. Esperei cinco meses o nacemento do meu fillo sen el. É fácil imaxinar a miña dor. A miña familia acompañoume e grazas a ela, aos recordos del e ao seu exemplo, criei os fillos.

De cada un teño unha neta, as dúas moi fermosas, Bianca da filla e Giuliana do fillo. Así cheguei ata hoxe, pero non podo dicir que teño bos recordos...

Sinto fondamente o seu pasamento pola súa persoa e porque simboliza o último membro da miña familia conectada con Galicia consciente dos acontecementos históricos que explican que os apelidos dos descendentes continúen noutro continente. Lamento moito non terme comunicado con ela moitos anos antes. Moitas grazas a Montse Fajardo, a Xaime Iglesias e a Xosé Álvarez por axudarme a recuperar a miña historia e poder descubrir a esta extraordinaria muller que me deixa unha pegada moi forte e sinto moito que meus dous irmáns, xa falecidos, non a puidesen coñecer.

Para ter unha visión máis completa da vida de Mercedes, vou a relatar o que pasou co seu avó, meu bisavó, que, se cadra, marca o destino familiar. O xornal "La Correspondencia Gallega" (09-03-1905), baixo o título "Crimen en un baile" publica a nova de que unha madrugada dun día de marzo de 1905, no Castelo (parroquia de Lérez), celebrábase un baile na casa-taberna do mestre albanel Juan Magdalena González. Uns veciños da parroquia de Verducido que alí estaban sacaron unha navalla e ameazaron o músico que estaba tocando o harmonio. Formouse un gran rebumbio. O taberneiro xunto coa súa muller quitáronlles a navalla e disolveron a pelexa botándoos fóra do local. Ao pouco tempo volveron cunha arma e, polo oco da porta, que quedara entornada, dispararon ao músico, mais nese intre pasa o taberneiro Juan coa xerra de viño na man, dispoñéndose servir a clientela, e a bala bate na súa sen, morrendo practicamente no acto.

Tiña 42 anos e deixaba unha viúva, Ramona, con sete fillos pequenos (5 homes e 2 mulleres). Manter ela soa a familia debeu ser unha tarefa difícil, mesmo imposible, polo que tivo que tomar a decisión de mandar os pequenos a Bos Aires. Algúns non tiñan máis de dez anos. Embarcaron no porto de Vigo, eles soíños con papeliños co seu nome agarrados con imperdibles nas súas chaquetiñas...para que fosen identificados por quen os esperaba alén dos mares. Algúns deles quedaron en Bos Aires para sempre, como Alfredo, outros volveron a Galicia e, ao estalar o golpe de estado do 1936, tiveron que retornar a Arxentina fuxindo da morte, ao ver que Juan, tío da nosa protagonista, fora asasinado con asaño.

Ao finar Ramona, continuou coa taberna do Castelo, aquela da liorta, a súa filla Mercedes, que casou co veciño Constante Estévez. Ambos son os pais de Mercedes

Estévez Magdalena, a nosa conversadora. A outra filla de Ramona, Josefina, casou moi nova cun tratante de gando de Campelo (Poio), que morreu con 23 anos, por mor da mal chamada gripe española, quedando viúva con dous fillos. Tamén puxo unha taberna, en Casaldarado, que continuou a súa filla Angelita.

Eu, Xaime, hai máis de dez anos, tiven a sorte de contactar con Mercedes Estévez que, aínda que nacera no Castelo en 1931, viviu desde os seis anos en Bos Aires, pois nesta cidade exiliáronse seus pais tras o golpe militar franquista de 1936. O contacto foi posible grazas á súa curmá Claudina Estévez, a *Chapela*, cuxa filla Beatriz me facilitou a dirección de correo-e. A miña intención era obter información sobre seu pai, Constante Estévez, como acordeonista, para a exposición de Cedofeita dedicada a instrumentos musicais e músicos lerezáns. Naquel momento, non me atrevín a máis.

Ola Jaime! Alégame constatar que en Galicia haxa xente que lle interesa saber que foi dos galegos que tiveron que deixar o seu lugar de orixe, sexa por mellorar a súa situación económica ou, como no caso de meus pais, por ter que escapar ao exilio para salvar a vida a consecuencia da salvaxe represión franquista.

Mercedes Estévez Magdalena.

Con estas palabras comezaba Mercedes a resposta ao meu requirimento. Por elas e pola rica información facilitada, decateime de que se trataba dunha muller afable coa que podía, se cadra debía, seguir a falar doutros temas, en especial, dos relacionados co exilio de seus pais. Así o fixen con moito agrado.

Do cruce de correos que esta encantadora muller mantivo con Ángeles e comigo, resulta esta *De conversa*. Claro que o contido daqueles intercambios foi adaptado hoxe ao clásico formato desta sección, adaptación que non nos impide achegarnos á súa persoa e ás súas vivencias.

Meu pai, [Constante Estévez Casalderrey], naceu o 13 de outubro de 1902 no Castelo, parroquia de Lárez (Pontevedra), onde era coñecido por "Constante o Chapela". Era de estatura mediana, pel branca, pelo negro, bastante bo mozo, moi sociable, solidario, aínda que un pouco nervioso. Lémbrome del desde nena.

Mercedes cóntanos a visión que lles transmitiron a nai e o pai das súas respectivas infancias e mocidades. Del destaca o traballo que facía axudando nas tarefas domésticas e do campo, como moitas crianzas daquela época. Pero salienta que de mozo, ademais, gustáballe a diversión e que nas festas populares era moi requirido para animar o ambiente tocando o acordeón, instrumento que dominaba de orella pois, segundo manifesta, nunca fora a clases de música.

Tocaba por diversión e era moi feliz cando se divertía cos veciños. Só tivo unha mínima instrución, pero sabía ler e escribir perfectamente. En Galicia traballou de canteiro sen esquecer as faenas do campo cuxos produtos axudaban a combater a miseria daquel tempo. Desde que casou, tamén colaborou uns nove ou dez anos na taberna que miña nai tiña no Castelo, herdanza de seus pais. Casaron, en 1926 o 1927, non estou segura. Deberon namorarse por seren ambos veciños do Castelo e, ademais, a irmá máis vella de meu pai e miña nai eran amigas, supoño que por aí puido xurdir o noivado. En 1929 naceu primeira filla, Carmen, miña irmá. Despois nacín eu e pechou o portelo meu irmán Constante.

A excelente memoria de Mercedes tamén lle permite referirse á nai con recordos da nenez, aínda que non pode evitar completar a súa imaxe con vivencias posteriores. Lémbraa con afecto, como unha muller fermosa, de pel branca, cabelo e ollos castaños, estatura mediana, delgada. Forte, enérxica, e traballadora, tamén solidaria e boa veciña. Chamábase Mercedes Magdalena García, da familia dos *Recachos* do Castelo, lugar da parroquia de Lárez onde naceu o 24 de setembro 1901 e onde viviu ata que se viu obrigada a exiliarse en Arxentina.

Miña nai quedou orfa de pai [referencia ao asasinato da taberna en 1905] cando era moi nena. Viviu coa nai que finou sendo ela aínda unha moza polo que prematuramente pasou de axudar nos labores da casa, na taberna e nas

leiras a ter directamente toda a responsabilidade sobre esas faenas, aínda que contou co apoio e protección do irmán Juan que para ela foi como un pai. Non tivo estudos, pero era moi intelixente e tiña un grande sentido común, cualidades que, xunto coa súa fortaleza, serenidade e capacidade de traballo, permitíronlle afrontar a vida.

Con detalle, Mercedes fálanos do exilio do pai, da nai e dos tíos. A paixón con que o fai denota que ela, aínda que era unha nena, tamén participou nel e que medrou nun ambiente de lembranzas no que os pais mantiveron viva a chama da terra e dos seus ideais. Ademais, de adulta tivo a iniciativa de ampliar a información familiar, especialmente cando se achega á Federación de Sociedades Galegas (entidade combativa co franquismo) movida pola idea de honrar a memoria dos finados pais e, por extensión, a daquelas persoas que foran perseguidas e mesmo obrigadas a abandonar a terra que as viu nacer polo simple feito de pensar libremente.

Tras o golpe de estado, meu pai permaneceu na casa coa familia, non se escondeu, non esperaba ningún tipo de represión porque non fixera nada malo. Pero cando Juan Magdalena García, irmán de miña nai, apareceu brutalmente asasinado polos rabiosos cans franquistas o 10 de setembro de 1936, tanto el como os seus cuñados Angel e Severino decatáronse do perigo que corrían e trataron de refuxiarse. Non sei se había outras persoas con eles, nunca o mencionaron.

Creo que se esconderon polo instinto de conservación, ao tomar conciencia do perigo que corrían por seren republicanos, que por ese motivo asasinaron o tío Juan. O asasinato deste foi a causa de que buscasen refuxio e lograsen escapar, quizás do mesmo infortunio do pobre tío Juan. Os tres lograron saír por Lisboa cara a Bos Aires no barco de bandeira alemá Antonio Delfino, despois de estar un tempo escondidos coa angustia que se pode imaxinar.

O asasinato de Juan debeu marcar a toda a familia para sempre. Mercedes refírenos a dor que sentía súa nai lembrando tan triste acontecido, tristura que ela mesmo asegura ter polo seu tío, a pesar do tempo transcorrido dende aquela.

Ségume a doer a nosa historia e ese crime horrible dun pai de familia vítima desas bestas que nunca pagaron por tantas mortes e seguiron vivindo moi satisfeitos. Miña nai era moi forte e non choraba facilmente, pero non esquezo que a ví chorar varias veces cando pensaba no seu irmán asasinado: o tío Juanito que tamén tiña tres fillos pequenos.

Os contactos que mantivemos con Mercedes foron fluídos, naturais. Nunha ocasión preguntámoslle de onde lle viña a ideoloxía de esquerdas á familia Magdalena, polos motivos concretos de ser perseguida pola ditadura implantada tras o golpe de estado e tamén como seu pai e os tíos conseguiran pasar a Portugal no ambiente dun réxime ditatorial militarizado.

Descoñezo de onde lle veu a ideoloxía de esquerdas á miña familia, supoño que por conciencia de clase. Meu pai era un traballador, como a maioría dos seus familiares e veciños. Non foi dirixente de ningún partido, pero era republicano igual que millóns de cidadáns. Simpatizaba coa esquerda e participaba no movemento agrario a través da Mutua Gandeira e da Federación Agraria da época. Iso xa era motivo para que os franquistas non o quixesen ben. Neses terribles momentos do golpe de estado, era moi perigoso permanecer no domicilio.

Respecto ao pase a Portugal, o comentario na casa era que uns parentes dos Magdalena que tiñan relación cos franquistas conseguiron pasalos a Portugal e achegalos ata Lisboa onde puideron embarcar cara a Bos Aires. Aquí

Mercedes Magdalena coas tres crianzas (Carmen, Constante e Mercedes), pouco antes de exiliarse en Bos Aires.

esperábaos Alfredo, irmán de miña nai, a quen miña avoa mandara a esa cidade arxentina cando era moi novo. O tío Alfredo mercoulles as pasaxes dende Bos Aires.

Na fuxida, Constante e os cuñados deixaron no Castelo as súas respectivas mulleres cos correspondentes fillos e, no caso de Constante, tamén os pais e irmáns. En tanto non marchou para Arxentina a vida da súa dona, Mercedes, converteuse nun suplicio, pois, ademais de sufrir a ausencia do marido, tivo que levar o cargo da vida, tomar decisións serias e aturar o odio e a represión franquista.

Miña nai era republicana como os irmáns e o marido, e penso que como a maioría da veciñanza, pero o traballo que tiña non lle deixou tempo para militar en ningún partido aínda que quixese. Tampouco me consta que axudase a escapados, aínda que non dubido que o faría se lle cadrase e puidese. Tiña moita faena, pois cando se produciu o golpe, xa tiña tres fillos pequenos, a taberna, os animais, as fincas; non lle quedaba tempo para nada máis.

Realmente non había motivo para que a molestasen pola política. Mais, a vida de miña nai en Galicia despois de marchar meu pai foi moi dolorosa, tendo que soportar a desgracia que caera sobre a súa casa e a súa vida. Estou vendo na porta da nosa taberna un camiión do exército e soldados que cargaban a nosa mercadoría, todo o que fose alimento, e que miña nai choraba pedindo que lles deixasen pan para os seus fillos. Meu pai xa non estaba. Ela, antes de marchar, tivo que ocuparse de arranxar todas as cousas, alugar a casa, arrendar as fincas, nomear apoderado e preparar os baús co que puidese levar. Deixaba atrás todo: o fogar, as leiras e unha taberna.

En 1937, viaxaron as tres esposas, a de Angel, a de Severiano e miña nai, cos seus fillos para reunirse cos respectivos maridos en Bos Aires. Meus pais tiñan tres fillos: Carmen, Mercedes e Constante cuxas idades cando chegamos acá eran de oito, seis e catro anos respectivamente.

As tres desoladas familias salváronse, con toa probabilidade, da morte cando aínda eran moi novas, pero tiveron que enfrontarse a difícil tarefa de refacer as súas vidas nun país descoñecido. Supoñemos que non lles foi fácil, polo que parecía obrigado preguntarlle a Mercedes como lles fora a vida na cidade porteña.

Ao chegar a Arxentina, fomos albergados na casa do tío Alfredo durante un ou dous meses. Despois, o tío e os seus socios, colocaron as tres familias nun negocio, un bar bastante grande en cuxa parte de atrás estaba a vivenda, un cuarto para cada familia e tiñamos que compartir cociña e baño. Alí traballaron algo máis dun ano. A partir de aquí, a sociedade do tío prestoulles a meus pais o diñeiro necesario para comprar un negocio, un bar-restaurant-alimentación

que acá chaman almacén. Miña nai traballou moito nel sen esquecer as obrigas familiares daquela atribuídas exclusivamente á muller. Aprendeu moi pronto a cociñar as comidas ao gusto de acá e atendía o negocio xunto con meu pai. A medida que medrabamos, tamén nós, as crianzas, axudabamos. Había traballo para toda a familia. A débeda rematouse de pagar bastantes anos despois.

Semella que, con sacrificio, foron saíndo adiante, pero Mercedes lamentase que de moza apenas tivo diversións, tampouco tivo oportunidade de facer estudos superiores. Pouco participou nas moitas e variadas actividades culturais que se ofrecían na capital arxentina, pois o traballo no negocio familiar non lle deixaba tempo.

Asistimos a unha educación pública elemental, iso si, aberta. Nesta cidade había moitas actividades culturais, pero o traballo impediame asistir a elas e case nunca fun, ata ser ben maior, ás conferencias, que as había, incluso de destacados exiliados, só fun en contadas veces o mesmo que a algúns "centros gallegos" cando había diversión.

Nalgún momento tamén falamos da morriña, de como levaron os pais -e ela mesma- o exilio e das esperanzas de volver a Galicia. Tal como nos conta Mercedes, os pais

Mercedes Magdalena e Constante Estévez, sentados. De pé os fillos.

tiveron durante moito tempo a mirada posta na terra que foran obrigados a deixar, aínda que a nai non orellaba volver por non atopar na rúa os asasinados do seu irmán.

A idea de volver a Galicia estaba nos seus peitos dende o día en que tiveron que marchar da casa do Castelo. Miña nai considerábase unha exiliada. Nunca pensou que se ía atopar nesa situación, nin tan sequera pensara emigrar. Estaba moi dorida polo asinato do seu irmán. Pero non quixo regresar. Pensaba que os asasinados do seu irmán andaban soltos e sabía que os podería atopar en calquera rúa de Pontevedra, pois tiveran impunidad. E con esa mágoa faleceu o 12 de xaneiro de 1985.

Meu pai tamén sufriu moito no exilio. Os primeiros anos levounos moi mal, non se resignaba. Despois foise conformando, aínda que por moito tempo tivo a esperanza de poder volver, pero Franco viviu moito. Nós medramos e fixemos as nosas propias vidas neste país e aquí botamos raíces e xa era difícil regresar. Con todo, cando houbo unha amnistía ou algo así, en 1972, meu pai viaxou a Galicia e reencontrouse cos irmáns, pero os pais xa finaran. Non puidera despedirse deles cando tivo que fuxir. Faleceu o 15 de febreiro de 1977 na súa casa de Bos Aires, a consecuencia dun infarto. Tiña seis netos dos seus tres fillos. Recordaba moito a súa terra, nela viviu os mellores anos da súa vida.

O traballo no negocio dos pais desde moi nova ofreceulle a Mercedes a posibilidade de relacionarse con persoas das múltiples nacionalidades que o frecuentaban, o que lle permitiu ter unha visión ampla do mundo. Pero, segundo manifesta, obrigouna a disimular a condición de republicana e progresista que sempre levou dentro por evitar a posibilidade de molestar a clientela. O traballo tamén a privou de cumprir a arela de facer unha carreira universitaria, tendo que conformarse cun curso de corte e confección, o que non impediu que fose unha muller observadora, informada e progresista. Decatouse con sorpresa e certa indignación da ideoloxía franquista de moitos emigrantes españois -algúns incluso fillos de represaliados- chegados a Arxentina durante a posguerra, así como da súa rudeza e incultura o que facía que tivesen alí a disimulada consideración de cidadáns segunda. Se cadra, esa realidade tamén foi unha das causas polas que o folclorismo se apoderou de certos centros de emigrantes galegos en detrimento do seu carácter reivindicativo que outros conservaron. Sexa como for, Mercedes Estévez Magdalena foi, sen dúbida, unha desas persoas intelixentes, comprometidas e con amplitude de miras coas que pagou a pena conversar aínda que fose na distancia.